

14. Риттих А. Ф. Переселения. / А. Ф. Риттих – Х. : 1-я городская типография, 1882. – 92 с.

Омеляненко А.М. Історичні передумови чеської колонізації південних земель Російської імперії у другій половині XIX ст.

У статті розглянуті історичні передумови чеської колонізації південних земель Російської імперії у другій половині XIX століття.

Ключові слова: Російська імперія, чеська колонізація, південні землі.

Омельяненко А.Н. Исторические предпосылки чешской колонизации южных земель Российской империи во второй половине XIX века.

В статье рассматриваются исторические предпосылки чешской колонизации земель юга Российской империи во второй половине XIX века.

Ключевые слова: Российская империя, чешская колонизация, южные земли.

Omelyanenko A.N. The historical suppositions of czechic colonization of south lands of Russian empire in the second part of XIX-th century.

The article deals historical suppositions of crèches colonization of south lands of Russian empire in the second part of XIX-th century.

Key words: Russian empire, crèches colonization, south lands.

УДК 94(47+57) «1965/1973»+94(597.3)

Панасенко В.Ю.

ДОПОМОГА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ В'ЄТНАМУ ПІД ЧАС АМЕРИКАНО-В'ЄТНАМСЬКОЇ ВІЙНИ 1965–1973 РР.

Американо-в'єтнамська війна стала головною подією міжнародного життя кінця 60 – початку 70-х років XX століття. Військове протистояння, що тривало протягом майже десяти років, залишило криваві рани у новітній історії як в'єтнамського народу, так і американського. Хоча з моменту закінчення цієї війни минуло вже понад чверть століття, однак ця тема залишається не менш хвилюючою й актуальною, з огляду на те, що багато народностей, націй і держав у світі і на сьогодні знаходяться обличчям до обличчя з бідами війни.

Вітчизняні та зарубіжні науковці-сходознавці займаються дослідженням різних аспектів цього міжнародного протистояння. Увагу автора привернула проблема радянсько-в'єтнамської співпраці під час війни та значення допомоги Радянського Союзу у здобутті В'єтнамом перемоги.

У науковій літературі є достатня кількість праць, що стосуються питання в'єтнамо-радянських відносин періоду 1965–1973 рр. Варто відзначити праці таких дослідників, як М. П. Ісаєва та А. С. Чернишова,

О. В. Огорокова, а також наукові публікації та статті І. О. Коноревої [3; 8; 9; 11].

Окрему категорію джерел становить мемуарна література. Цікавою є книга спогадів радянського дипломата, видатного вченого-сходознавця, громадського діяча Михайла Степановича Капиці «На різних паралелях: Записки дипломата» [5].

Справжньою хронікою в'єтнамської війни 1965–1973 рр. можна вважати працю «Попіл чотирьох війн» [2] відомого публіциста й історика Михайла Михайловича Ільїнського, який був учасником подій в Індокитаї початку 60 – середини 70-х рр. Монографія містить багато цікавих даних про перебування радянських військових і цивільних спеціалістів у В'єтнамі під час Другої Індокитайської війни.

Невідомі факти участі радянських військових радників і спеціалістів у В'єтнамській війні відкривають такі узагальнюючі праці, як «Росія й СРСР у війнах XX століття» та «Росія (СРСР) у війнах другої половини XX століття» [13; 14].

Фрагментарну інформацію з питання можна знайти у статтях Е. Кобелева, М. Колесника, І. Огнєтова, П. Тихонова, Н. Філіпчук [6; 7; 10; 16; 17].

Мета статті – охарактеризувати основні напрями радянської допомоги в'єтнамській стороні під час війни 1965–1973 рр.

На початку 60-х років XX ст. В'єтнам знаходився у складному геополітичному становищі. Борючись у цей час за своє об'єднання (РВ і ДРВ), В'єтнам опинився у полум'ї іншої війни. Невеличка азійська країна стала плацдармом протистояння двох наддержав – США та СРСР, кожна з яких мала свої інтереси в Індокитайському регіоні.

Для Радянського Союзу В'єтнам був надзвичайно важливим стратегічним районом, він був основним каналом політичного проникнення в Південно-Східну Азію, особливо значущим в умовах погіршення відносин з КНР. Маючи в союзниках В'єтнам, Москва могла добитися повної стратегічної ізоляції Пекіна і тим самим не опинитися в залежному становищі у разі примирення останнього із США [11, 93].

Для США В'єтнам також був стратегічно важливим об'єктом, сферою національних інтересів Америки. Починаючи від президентства Д. Ейзенхауера, а потім адміністрації Дж. Кеннеді і Л. Джонсона ставили за мету не допустити розповсюдження комунізму у цій частині світу, керуючись «теорією доміно». У 1964 – на початку 1965 рр. Сполучені

Штати почали військову боротьбу проти «агресивного» комуністичного Північного В'єтнаму.

На початку 60-х років (1963–1964), коли країною Рад керував М. С. Хрущов, радянське керівництво у питанні об'єднання двох частин розділеного В'єтнаму наполягало на тому, щоб ДРВ вирішувала питання мирним, політичним шляхом, використовуючи механізм, створений Женевськими нарадами (інститут співголів, нейтральну комісію). Після усунення М. Хрущова у 1964 р. комуністичне керівництво на чолі з Л. Брежнєвим почало більш активно просувати соціалізм як систему у світі, всіляко підтримуючи прорадянські політичні сили в інших країнах, у тому числі комуністичний Північний В'єтнам.

На початку 1965 р. ДРВ відвідала делегація Радянського Союзу на чолі з головою Ради Міністрів О. М. Косигінім. У зв'язку з бомбардуваннями американською авіацією території ДРВ радянський уряд виступив із заявою про підтримку РС ДРВ у боротьбі із США. У квітні 1965 р. у Москву прибула партійно-урядова делегація, яку очолював Перший секретар ЦК ПТВ Ле Зуан. На спільній радянсько-в'єтнамській конференції було ухвалено рішення про надання В'єтнаму матеріальної допомоги, а також рішення про створення Групи радянських військових фахівців за різними типами військ. Офіційно це рішення було оформлено постановою Ради Міністрів СРСР № 525-200 від 6 липня 1965 р. Перед групою було поставлено завдання у найкоротші терміни навчити і підготувати до бойових дій особовий склад ЗРВ і ВПС ППО В'єтнамської народної армії [11, 95].

З цього часу і протягом 10 років війни Радянський Союз активно надавав В'єтнаму широку військову, технічну, фінансову та дипломатичну підтримку.

До складу контингенту радянських воїнів, який брав участь у війні у В'єтнамі, входили військові радники і фахівці-інструктори – зенітники і артилеристи, льотно-технічний склад, зв'язківці, військові моряки і медики [13, 526].

Цікаво, що радянським офіцерам часом навіть не повідомляли, куди їх відправляють. Лише говорили, що потрібно «їхати у відрядження в південну країну з тропічним кліматом, де йдуть військові дії», але вітчизняні фахівці і без цих натяків розуміли, що відправляються до В'єтнаму – однієї з «гарячих точок» тих років.

Робота всіх радянських спеціалістів у ДРВ контролювалася і спрямовувалася Посольством СРСР, яке очолював у 1964–1974 рр. І. С. Щербаков. Групи радянських спеціалістів ЗРВ, авіації й інших типів військ знаходилися і працювали спільно із в'єтнамськими військовослужбовцями безпосередньо у військових частинах і підрозділах, на бойових позиціях та аеродромах [7, 55].

За роки війни у В'єтнам було поставлено величезну кількість техніки. Достатньо навести лише деякі цифри: 2 тисячі танків, 7 тисяч гармат і мінометів, понад 5 тисяч зенітних гармат й установок, 158 зенітно-ракетних комплексів, понад 700 бойових літаків, 120 вертольотів, понад 100 бойових кораблів. Причому всі ці поставки були безкоштовними. Зрозуміло, що під час надання військової і технічної допомоги армії ДРВ Радянський Союз опосередковано допомагав і НФВПВ і партизанам у Південному В'єтнамі [7, 57].

Навчання в'єтнамців у ДРВ здійснювалося за принципом «роби, як я»; це насамперед пояснювалося термінами, в які необхідно було підготувати в'єтнамських фахівців. Але спочатку військові дії велися силами радянських скорочених розрахунків, а в'єтнамці виконували функції дублерів. Як відзначають учасники Групи радянських фахівців, цей факт спочатку відштовхував в'єтнамців – ревних борців, робив їх менш згідливими. В'єтнамські воїни ждали бою і засмучувалися, якщо їм не вдавалося збити жодного ворожого «фантома». Проте в'єтнамці швидко навчалися у радянських товаришів і незабаром змогли замінити їх на всіх позиціях. Крім того, також здійснювалося навчання в'єтнамців військової справи на території СРСР. У цей час у військових училищах та академіях Радянського Союзу було розпочато навчання понад 10 тисяч в'єтнамських військовослужбовців.

Цивільні фахівці-оборонники в бойових умовах, працюючи разом з військовими, аналізували результати стрільб, причини промахів, оперативно вирішували найскладніші завдання щодо підвищення стійкості та ефективності застосування ЗРК, розробляли і впроваджували технічні засоби протидії супротивникові. Наприклад, розширення меж зони ураження цілей, впровадження схеми «Помилковий пуск ракети», застосування пристрою оптичного візування цілі, супровід цілі по сигналу її перешкоди, збільшення вражаючої здатності бойової частини ракети, знешкодження боєприпасів, відбір зразків трофейної техніки, боєприпасів та їх відправка до Союзу [14, 194].

З липня 1965 до кінця 1974 рр. у бойових діях у В'єтнамі взяли участь близько 6,5 тисяч офіцерів і генералів, а також понад 4,5 тисяч солдатів і сержантів радянських Збройних Сил, при цьому загинули і померли від отриманих ран і хвороб 16 чоловік [13, 526].

Протягом усіх років американо-в'єтнамського протистояння СРСР надавав ДРВ економічну допомогу на умовах безоплатності (меншою мірою – на умовах довгострокових кредитів). Про це свідчать низка угод, підписаних урядами СРСР і ДРВ у 1965–1968 рр. і в наступні роки.

Радянський Союз направляв у Північний В'єтнам те, чого той найбільше потребував, – автомашини, трактори, бульдозери, різні транспортні засоби, нафтопродукти, чорні та кольорові метали, ремонтні майстерні, комплектне обладнання для промислових підприємств, хімічні добрива, продовольство, товари широкого вжитку тощо [5, 271].

Приділялась увага розвитку радянсько-в'єтнамського співробітництва у науково-технічній галузі. 8 квітня 1969 р. у Москві було підписано план наукового співробітництва між Академією наук СРСР і Держкомітетом з науки і техніки ДРВ на 1969–1970 рр. Відповідно до плану були проведені спільні дослідження в галузі природничих та суспільних наук. 22 червня 1969 р. у Ханой відбулося підписання угоди про повітряне сполучення між Радянським Союзом і Демократичною Республікою В'єтнам. Як і раніше, велика увага приділялась підготовці у СРСР фахівців для ДРВ, з огляду на зростаючі потреби ДРВ у науково-технічних кадрах, радянська сторона погодилася на додаток до 2100 в'єтнамських студентів, які навчалися у 1967 р. у Радянському Союзі, прийняти в тому ж році ще 1500 в'єтнамських аспірантів, студентів та стажерів. У липні 1967 р. у Москві було укладено угоду про прийом у 1967–1970 рр. 6 тис. в'єтнамських юнаків та дівчат у професійно-технічні училища, на підприємства і будівництва СРСР для стажування [3, 126–127].

Навчалася в'єтнамська молодь і на Сумщині. Так, в училищі при заводі ім. М. В. Фрунзе у м. Суми молоді в'єтнамці отримували робітничі професії. У Лебединському училищі готували будівельників. У 1971 р. у Кияницькому дитячо-юнацькому таборі Сумського району проходила практику група в'єтнамських студентів.

Загалом у Радянському Союзі до початку 1972 р. пройшли виробниче навчання понад 7 тис. молодих в'єтнамців, 4 тис. в'єтнамських громадян отримали у СРСР вищу освіту. Більш ніж 10 тис. в'єтнамських юнаків і дівчат навчалися у радянських вищих і середніх спеціальних навчальних

зкладах або підвищували виробничу кваліфікацію на підприємствах Радянського Союзу.

На початок 1972 р. за технічного сприяння Радянського Союзу в Північному В'єтнамі велося спорудження 56 промислових підприємств та інших об'єктів, у тому числі електростанцій, ліній електропередач, вугільних кар'єрів, підприємств легкої та харчової промисловості [3, 132]. З 1964 по 1973 рр. безпосередню участь в їх будівництві взяли понад 2,5 тис. радянських спеціалістів [18, 35].

Підтримка в'єтнамського народу радянським населенням проявлялася в акціях солідарності – своєрідній «моральній» допомозі. Так, у Спільному комюніке про візит партійно-урядової делегації ДРВ у СРСР 18 квітня 1965 р. зокрема відзначалося таке: «Если агрессия США против Демократической Республики Вьетнам будет усиливаться, Советское правительство в необходимом случае, при обращении правительства ДРВ, даст согласие на выезд во Вьетнам советских граждан, которые, руководствуясь чувством пролетарского интернационализма, выразили желание сражаться за справедливое дело вьетнамского народа, за сохранение социалистических завоеваний Демократической Республики Вьетнам» [15, 103–104].

Ця заява, якщо не звертати увагу на обов'язкову у ті часи для таких документів фразеологію, відображала настрої, що побутували серед населення Радянського Союзу. Спостерігалось обурення діями американців було.

Ігор Олександрович Огнєтов, у той час радник-посланець у ДРВ, так згадує про ставлення радянських людей до в'єтнамської війни: «По долгу службы нам приходилось читать приходившие в ЦК КПСС письма, если в них даже просто упоминался Вьетнам. Таких писем приходили в то время сотни. Эти человеческие документы были разные: серьезные и не очень, умные и наивные, но все без исключения – искренние, без лозунгов и уверений в верности. Старый фронтовик, например, спрашивал, куда ему послать хранящуюся со времен войны шинель – авось, вьетнамскому солдату пригодится. Инженер в толстенной тетради представлял проект создания принципиально новой системы защиты от налетов с использованием опыта аэростатов воздушного заграждения и т.п. Было немало писем с предложением взять на воспитание вьетнамских сирот войны. И еще одна особенность: ни в одном из писем я не встречал протеста против нашей помощи Вьетнаму. Возможно, такие письма и

були, но мне не попадались, а в Отделе писем ЦК поступающую корреспонденцию не "сортировали"» [10, 99].

Узимку 1965 року у союзних республіках, краях, областях, містах, на заводах і фабриках, у колгоспах і радгоспах, у навчальних закладах та установах Радянського Союзу проходили масові мітинги, демонстрації із протестами проти американської військової інтервенції в Індокитай. У грудні 1965 р. під час тижня солідарності в них взяло участь більш ніж 80 тис. чоловік. З радіоприймачів незабаром пісенним голосом Наталії Бродягіної почали лунати заклики: «...Руки прочь, руки прочь, руки прочь от Вьетнама!». Значною була роль у розвитку руху солідарності ЗМІ. У радянських газетах цим матеріалам постійно відводилось одне із центральних місць. Проводилися тижні, місячники радянсько-в'єтнамської дружби, збір коштів для В'єтнаму.

Із закликами до світової громадськості про об'єднання зусиль у боротьбі за припинення агресії США у В'єтнамі виступали радянські громадські організації – ВЦРПС, ВЛКСМ, Комітет радянських жінок, Комітет молодіжних організацій, Радянський комітет захисту миру, Радянський комітет солідарності країн Азії та Африки, Радянське товариство Червоного Хреста [18, 35].

Одночасно з наданням військової та матеріально-технічної допомоги для боротьби з американською агресією СРСР докладав зусиль для розв'язання конфлікту у В'єтнамі дипломатичним шляхом. Керівництво Радянського Союзу побоювалось можливої глобальної кризи і було зацікавлене (в умовах загострення розбіжностей з китайськими комуністами) у «розрядці» міжнародної напруженості.

Радянські представники в Організації Об'єднаних Націй докладали зусиль, щоб агресія США у В'єтнамі була засуджена з трибуни ООН. Неодноразово питання щодо врегулювання конфлікту в Індокитаї порушувалося на засіданнях ПКС країн-учасниць Варшавського договору [4, 409–410].

Великий внесок у розв'язання цього конфлікту мирним шляхом зробило Міністерство Закордонних Справ СРСР під керівництвом А. А. Громико. Так, посол СРСР у США А. Ф. Добринін неодноразово мав розмову з цього питання з Г. Кісінджером (радник з національної безпеки президента Р. Ніксона). Посол СРСР у Франції В. О. Зорін підтримував постійний контакт з керівниками делегацій ДРВ і НФВ Південного В'єтнаму не тільки для того, щоб урахувати їх запити щодо впливу на

США, але й з тим, щоб висловити «побажання» Москви щодо коригування їхніх позицій. Паралельно посол СРСР у Ханой І. С. Щербаков регулярно застерігав в'єтнамську сторону від тільки воєнного підходу у відносинах із США [5, 274].

Питанню мирного врегулювання проблеми і початку мирних переговорів між США і в'єтнамською стороною була присвячена зустріч голови Ради Міністрів СРСР О. М. Косигіна з президентом США Л. Джонсоном у Глассборо (США) у червні 1967 р.

У підготовці мирних переговорів у Парижі у 1968 р. між США і ДРВ Радянський Союз брав безпосередню участь. Початок попередніх американо-в'єтнамських зустрічей був розцінений радянською дипломатією як особистий успіх.

Після тривалих і виснажливих переговорів між американською і в'єтнамською сторонами 27 січня 1973 р. була підписана угода про припинення війни. Інтервенція, яку розпочали Сполучені Штати під лозунгом боротьби проти «комуністичної агресії» в Азії, закінчилася для них повним провалом.

Таким чином, протягом усіх десяти років, які тривало американо-в'єтнамське протистояння, СРСР надавав в'єтнамській стороні військову, економічну, фінансову, дипломатичну підтримку. За даними російських дослідників з 1965 до 1971 рр., ця допомога становила 1 млрд 970 млн. дол США. У вартісному вираженні військова допомога ДРВ у найбільш напружений період обходилася СРСР близько двох мільйонів доларів щодня. Дослідження останніх років доводять, що саме стійкість і мужність в'єтнамського народу у поєднанні із всебічною і своєчасною допомогою Радянського Союзу відіграли вирішальну роль у здобутті ДРВ перемоги над США.

Джерела та література

1. Боевая солидарность, братская помощь: Сборник важнейших внешнеполитических документов СССР по вьетнамскому вопросу / [сост. Л. В. Котов, Р. С. Егоров]. – М. : Прогресс, 1970. – 219 с.
2. Ильинский М. М. Индокитай: Пепел четырех войн (1939–1979 гг.) / М. М. Ильинский. – М. : Вече, 2000. – 512 с.
3. Исаев М. П. Советско-вьетнамские отношения / М. П. Исаев, А. С. Чернышев. – М. : Мысль, 1975. – 327 с.
4. История внешней политики СССР 1917–1980 гг.: [в 2 т.] / АН СССР, Институт истории СССР; под ред. А. А. Громыко, Б. Н. Пономарева. – М. : Наука, 1981. – Т. 2 (1945–1980). – 725 с.
5. Капица М. С. На разных параллелях: Записки дипломата / М. С. Капица. – М. : АО «Книга и бизнес», 1996. – 476 с.

6. Кобелев Е. Москва – Ханой – Сайгон / Евгений Кобелев // Азия и Африка сегодня. – 2005. – № 1. – С. 41–50.
7. Колесник Н. Они защищали небо Вьетнама / Николай Колесник // Азия и Африка сегодня. – 2006. – № 3. – С. 54–64.
8. Конорева И. А. Воспоминания советских участников войны во Вьетнаме как исторический источник при изучении локальных войн и конфликтов второй половины XX в. / И. А. Конорева // Ученые записки Курского государственного университета. – 2008. – №. 4.
9. Конорева И. А. СССР и война во Вьетнаме. 1965–1975 / И. А. Конорева // Военно-исторический журнал. – 2008. – № 6. – С. 37–42.
10. Огнетов И. Тонкинский инцидент и советская помощь Вьетнаму / Игорь Огнетов // Международная жизнь. – 1999. – № 5. – С. 93–99.
11. Окорочков А. В. Секретные войны Советского Союза : первая полная энциклопедия / Александр Васильевич Окорочков. – М. : Яуза : Эксмо, 2008. – 731 с.: ил.
12. Павленко І. «В'єтнамський синдром» / Ірина Павленко // Львівська газета. – 2005, № 156 (722). – С. 2.
13. Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование / [под ред. Г. Ф. Кривошеева]. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.: ил.
14. Россия (СССР) в войнах второй половины XX века [участие российских (советских) военнослужащих в боевых действиях за пределами Российской Федерации (СССР) после Второй мировой (1946–2002)]. – М. : Триада-фарм, 2002. – 494 с.
15. Советский Союз – Вьетнам: 30 лет отношений. 1950–1980. Документы и материалы / М-во иностр. дел СССР, М-во иностр. дел СРВ. – М. : Политиздат, 1982. – 656 с.
16. Тихонов П. Г. Взаимоотношения СССР, КНР и ДРВ в первой половине 60-х годов XX века / П. Г. Тихонов // Вестник СамГУ. – 2008. – № 4 (63). – С. 172–179.
17. Філіпчук Н. Що робили радянські офіцери на В'єтнамській війні / Наталія Філіпчук // Голос України. – 2007. – № 18 (4018). – С. 19.
18. Щетка В. Н. Общественность СССР в движении солидарности с борьбой вьетнамского народа против агрессии США (1964–1973) / В. Н. Щетка // Массовые движения солидарности: традиции и современность. – К., 1983. – С. 18–43.

Панасенко В.Ю. Допомога Радянського Союзу В'єтнаму під час американо-в'єтнамської війни 1965–1973 рр.

У статті розглянуто радянсько-в'єтнамське співробітництво у роки американо-в'єтнамського протистояння. Охарактеризовано основні напрями допомоги СРСР в'єтнамській стороні: військовий, економічний, дипломатичний. Наголошено на значенні і ролі всебічної допомоги Радянського Союзу у здобутті ДРВ перемоги у війні.

Ключові слова: американо-в'єтнамська війна, взаємовідносини Радянського Союзу і В'єтнаму, допомога СРСР.

Панасенко В.Ю. Помощь Советского Союза Вьетнаму во время американо-вьетнамской войны 1965–1973 гг.

В статье рассмотрено советско-вьетнамское сотрудничество в годы американо-вьетнамского противостояния. Охарактеризованы основные направления помощи СССР вьетнамской стороне: военное, экономическое, дипломатическое. Сделан акцент на значении и роли всесторонней помощи Советского Союза в получении ДРВ победы в войне.

Ключевые слова: американо-вьетнамская война, взаимоотношения Советского Союза и Вьетнама, помощь СССР.

Panasenko V.Y. The help of Soviet Union to Vietnam during American-Vietnamese War 1965–1973.

The article is devoted to the theme of Soviet-Vietnamese cooperation in the years of USA-Vietnamese conflict. The author describes the main areas of assistance of the Vietnamese side of the USSR: military, economic, diplomatic. The emphasis is made on the special significance and role of comprehensive assistance of the Soviet Union in receiving by DRV the victory in the war.

Key words: the American-Vietnamese war, mutual relations of Soviet Union and Vietnam, the help of USSR.

УДК 94(470+571) «1875/1878»

Подлесна А.В.

РОСІЙСЬКА ДОПОМОГА БАЛКАНСЬКИМ НАРОДАМ У ПЕРІОД СХІДНОЇ КРИЗИ 1875–1878 РР.

Нещодавно на карті Європи з'явилася нова незалежна держава, яка претендує на міжнародне визнання. 17 лютого 2008 р. було ухвалено декларацію про незалежність Косово. Вже вкотре Балканський півострів привертає увагу всього світу, і наслідки цих подій можуть викликати чергову кризу широкого масштабу. Так, починаючи ще з 70-х років XIX ст., Східне питання є надзвичайно важливим у міжнародній політиці, особливо для європейських держав.

На сьогодні події, що відбуваються на Балканському півострові, привертають увагу дослідників не менше, ніж у XIX чи XX ст. Незважаючи на те, що взаємовідносини Росії та балканських народів відображені у деяких монографіях, статтях, документальних публікаціях, однак багато питань ще залишаються недослідженими, велика кількість документів, які могли б більш широко висвітлити цю проблему, ще не опубліковані.

Характеризуючи радянську історіографію цієї проблеми, необхідно відзначити працю Л. І. Нарочницької «Росія та національно-визвольні рухи на Балканах 1875–1878 рр.», де яскраво висвітлено як політичні, так і економічні відносини Росії з балканськими народами [8].

Особливе місце посідає праця «Міжнародні відносини на Балканах 1856–1878 рр.», в якій розкрито політику європейських країн та Росії на Балканах та взаємовідносини між Європою, Росією та балканськими народами [3]. Також на увагу заслуговує колективна праця радянських істориків «Формування національних незалежних держав на Балканах» [13].